

Muktar-paša je krajem oktobra hteo da po svaku cenu oslobodi Nikšić, ali je to usled zaključenog primirja bilo nepotrebno. Nikšić se potom držao do 15. juna, kada ga je Sulejman snabdео hranom. Dvadeset drugog jula otpočela je prava opsada zauzimanjem Trebeške glavnice. Posle 48 dana Nikšić je istakao belu zastavu.

Sa Nikšićem su Crnogorci osvojili strategijski najvažniju tačku Hercegovine, a pored toga, okolna velika ravnica kao žitnica ima za Crnogorce naročitu vrednost. Zauzeće Nikšića vredni više nego četiri izvojevane pobeде. Crnogorci mogu na to biti ponosni.⁸⁸

No, bitka Crne Gore za povratak na svoje more je tek sljedovala.

“Za Crnu Goru naročito značaj imala su dejstva u Primorju. Njihovo preduzimanje je savjetovala Rusija, da bi Crna Gora obezbijedila izlaz na more, ali ih je, s druge strane, nametala i politika Beča, koji je nakon oslobodenja Nikšića i Bileće od strane crnogorske vojske preko svog predstavnika Temela izrazio neslaganje sa daljom ofanzivom Crnogoraca u Hercegovini. Krajem 1877. Crna Gora je zauzela Spič, a u januaru 1878. Bar i Ulcinj i morsku obalu do Bojane.”⁸⁹

Tako je zauzećem Bara 7. januara 1878, na Božić, “završen oružani dio bitke za povratak Crne Gore na svoje more, bitke započete na Vučjem dolu”.

“U Baru se desila još jedna dirljiva scena (prvu predstavljaj fakat da je na Nikoljdan 1877. knjaz ispijevao svoju čuvenu pjesmu “Moru”, pozdravljajući ga kao “želju praodavnu”). Vojvoda Gavro piše: “Jedan pop donese knjazu jedan stari krst iz doba kraljevstva našeg, sačuvan od Turaka u jednoj maloj seoskoj crkvi”. Knjaz im je odao priznanje što su ga sačuvali, ali nije imao snage da ga uzme. I tako je krst svetog Vladimira ostao u Mikulićima, u porodici Andrović.

I to je bilo zatvaranje jednoga kruga. Prva crnogorska država, Kraljevina Vojislavljevića, XI i XII vijeka, ko-

⁸⁸ Spiridon Gopčević, Crnogorsko-turski rat 1876-1878, Vojno de-
lo, Beograd, 1963, str. 263.

⁸⁹ Radoslav M. Raspopović, Diplomacija Crne Gore 1711-1918, Istorijski institut Crne Gore – Novinsko izdavačka ustanova “Vojška”, Podgorica – Beograd, 1996, str. 272.

joj je sveti Vladimir Dukljanski prokrio put, našla se ponovo na svome moru, na svome državnome temelju.”⁹⁰

No, “na frontu prema Podgorici, Spuzu i Žabljaku, koje su držali u okruženju, iako su osmanske snage bile veoma oslabljene, crnogorska vojska, do zaključenja primirja između Rusije i Osmanskog Carstva u Jedrenu 19./31. januara 1878. (kome je Crna Gora pristupila 21. januara/3. februara), nije uspjela da ostvari uspjeh. Ovaj dio teritorije, koji je ostao u posjedu osmanskih trupa, umanjivao je značaj ratnih postignuća i oružjem ostvarenog teritorijalnog proširenja i, praktično, dovodio u pitanje mogućnost dalje samostalne egzistencije Crne Gore u takvom vidu. Nepovoljna situacija, kako u pogledu ekonomskog tako i ukupnog geopolitičkog položaja, stvorena postojanjem enklave turske teritorije u granicama Crne Gore, morala je biti razriješena njenim podvođenjem pod crnogorski državni suverenitet. Kako poslije uspostavljanja primirja u Jedrenu to više nije bilo moguće ostvariti oružanim putem, kao jedino rješenje ostala je nada da se putem pregovora postigne sporazum o tome.

Na pregovorima o razgraničenju, koji su vođeni u Virpazaru 14./27. februara 1878. između crnogorskih i osmanskih predstavnika u prisustvu ruskog izaslanika barona Kaulbarsa, osmanski izaslanici na čelu sa Riza-pašom zahtijevali su utvrđivanje demarkacione linije prema rasporedu snaga u trenutku primirja. Pročitani su i uslovi primirja zaključenog u Jedrenu između vojnih trupa ruske carevine i njenih saveznika i trupa Osmanskog Carstva. Prema Protokolu koji su potpisali Riza-paša, baron Kaulbars i Mašo Vrbica, dogovoreno je da datum početka primirja i na crnogorskom ratištu bude 19./31. januar 1878. To je podrazumijevalo obaveznu crnogorskih trupa da se povuku na položaje koje su zauzimale na dan početka primirja, odnosno da vrate dio osvojenih teritorija, jer su i poslije zaključenja primirja između Rusije i Turske nastavile ratne operacije do 3. februara 1878. Iako je dala svoj pristanak na ovakav dogovor, crnogorska strana ipak nije ispunila obaveznu povlačenja na

⁹⁰ Dr Radoslav Rotković, Bitka na Vučjem dolu (1876), DANU, Podgorica, 2000, str. 184.